

Метафора и повествование

Габор Безеци

Един и същи ключ не може да отвори двете,
но може би сериен ключ би успял¹.

Според традиционните възгледи за метафората и наратива двете понятия обикновено се разглеждат в различен контекст, като че ли между тях няма нищо общо. И все пак през последните десетилетия теориите на метафората и повествованието претърпяха множество промени, а приеманото за даденост в традиционната литературна критика вече не се смята за очевидно. В частност би трябвало да се запитаме дали между метафората и наратива няма никаква връзка или напротив, те споделят някаква обща структура. В това есе възможностите и трудностите при сравняването на двете теории са илюстрирани с теорията за метафората на Макс Блек и с теорията за диалогичния роман на Михаил Бахтин.

Въведение

Ако в литературната наука има вечнозелени теми, метафората и повествованието определено са сред тях, заедно със съвсем малко толкова общи категории. Въпреки уникалната им важност и универсалната им приложимост евентуалното отношение между тях не е привлякло вниманието, което заслужава. Макар броят публикации върху метафората и наратива да е достигнал десетки хиляди и една изчерпателна библиография да би запълнила десетки томове, общата за двете теми библиография не би надхвърлила дузина страници. Това вероятно се дължи на факта, че контекстите на тяхното възникване и обсъждане са донякъде изолирани един от друг. Каквато и да е причината за това пренебрегване, всички аспекти на тяхното отношение трябва да бъдат разгледани до най-малкия детайл. Ако се окаже, че нямат допирни точки, дори тяхната несвързаност би била интересна и би следвало да бъде подробно дискутирана. „С една дума, когато смяташ, че нещо съществува или не съществува, или че по някакъв начин е повлияно, трябва да разглеждаш следствието във връзка със самото него и с всичко друго, което сметнеш за необходимо – с всяко нещо поотделно, или заедно с нещо друго, или с

¹ J. Hillis Miller. Optic and Semiotic in Middlemarch. – In: The Worlds of Victorian Fiction. Cambridge: Harvard University Press, 1975, p. 140.

всички останали; същото се отнася и за другите неща, които трябва да бъдат разглеждани във връзка със себе си и с всичко друго, което смяташ за съществуващо или несъществуващо, ако искаш да постигнеш пълното знание и да видиш действителната истина“². Изискванията на Платон могат да се окажат донякъде непрактични (дори Парменид не държи да се хвърля в „океана от думи“³), но твърденията му остават валидни през времето.

Подходяща отправна точка е аргументът на Хърбърт Рийд, който отхвърля съществуването на близка връзка между метафора и повествование. Ако двете понятия се окажат несвързани, бихме могли да се върнем към една осъвременена версия на неговото твърдение. Рийд ограничава функцията на метафората до поезията: „Способността да измисляш нови метафори е белег за поетичен ум; а основната употреба на метафорите е винаги поетична“⁴. Той разграничава два типа метафора: „[...] Можем да разделим всички метафори на *осветляващи* и *декоративни*“⁵. Оттук той си вади следното заключение: „В повествователната проза [...] няма нужда нито от осветляване, нито от украса; метафорите само биха забавили действието, затова с право са отхвърлени“⁶. Наистина е трудно да видим защо схващаната като изключително поетична осветляваща или декоративна метафора и наративната проза като еквивалент на действието трябва да получат пълното ни внимание.

Въпреки това не е лесно да се върнем към позицията на Рийд. От публикуването на книгата му теориите и на метафората, и на повествованието претърпяха серия промени. Онова, което той е приемал за даденост, вече не е очевидно. Малко критици биха се съгласили с него, че основната употреба на метафорите винаги е поетична. Разграничението между осветляващата и декоративната функция на метафората също беше оспорено. Днес за основна употреба на метафората се смята нейната когнитивна функция. Метафората вече не е ограничена до поезията и до нивото на отделните думи. Другото допускане на Рийд, според което повествованието е преди всичко действие, изглежда също толкова недоказуемо. След като са снети привидно вътрешно присъщите им граници, двете понятия изглеждат почти вездесъщи и повсеместни. Но ако това е така, то тяхното отношение трябва да бъде изяснено. По-конкретно, трябва да видим как повествованието (и неговата теория) споделя „качествата“ на метафората (както ги определя новият подход) и обратно.

² Plato. **Permenides**. – In: The Dialogues of Plato. Tr. B. Jowett. New York, London: Oxford University press, 1982. Vol., p. 57.

³ Ibid., p. 58.

⁴ Herbert Reed *English Prose Style*. London: G. Bell and Sons. 1952 [1928], p. 23.

⁵ Ibid., p. 25.

⁶ Ibid., p. 26. Рийд смята, че повествователната проза „изисква готов материал; думите трябва да са струпани около строителя, готови за употреба“.

Подсетен от коментарите на Уейн Буут върху библиографията на Уорън Шибълс от 1971 г., Марк Джонсън измисли термина „метафоромания“⁷. Книгата на Шибълс бе последвана от две подобни библиографии – вероятно включващи повече заглавия и покриващи по-кратки периоди.⁸ Втората и третата библиографии доказват, че тази мания е по-заразна отвсякога: сериозни научни списания публикуват сериозни научни статии върху метафоричната природа на мъжа, жената, времето, пространството, баскетбола, болестта и вземането на наркотици. Освен това съществуват книги и статии, според които дисциплини като икономиката, историята, правото, музикологията, психологията, философията, физиката, социологията и теологията могат и трябва да се смятат за метафорични. Нали от маниите не се очаква да бъдат рационални. И все пак имаме основания да смятаме, че някои аспекти от тази конкретна „мания“ говорят за нещо повече от мода, която временно приковава вниманието на всички, а после най-безцеремонно изчезва. Най-малкото изглежда вероятно в краткосрочната мода да са замесени и дългосрочни сили.

Има ли подобни явления в теорията на повествованието? Съществува ли „наратомания“? При положение че за наратива са изписани далеч повече книги и статии, а проблемите на повествованието се обсъждат от историци, философи, езиковеди, психолози и икономисти, тези въпроси едва ли са друго освен риторични. И все пак поради редица фактори това, което бихме могли да наречем „наратомания“ е по-малко зрелищно от метафороманията. Изглежда, че мнозинството публикации върху повествованието се отнасят за отделни автори, изразяват малък или никакъв теоретичен интерес и могат да минат за изследвания върху частни случаи.

Както метафората, така и някои форми на наратива от време на време са били критикувани заради предполагаемите си безпочвени претенции за истинност: „басните могат да ни накарат да повярваме, че много неща са възможни, макар това да не е вярно“⁹; „всички родени от красноречието изкуствени и образни приложения на думите не служат за ни-

⁷ **Warren Shibles**. *Metaphor: An Annotated Bibliography and History*. Whitewater, Wisconsin: The Language Press, 1971; **Mark Jonson**. *Introduction: Metaphor in the Philosophical Tradition*. – In: **Mark Jonson** (ed.) *Philosophical Perspectives on Metaphor*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1981, p. ix. Буут казва: „Библиографиите показват повече заглавия за 1977 г. година например, отколкото за... е, всъщност аз не искам да се впускам в сметки, за да докажа тезата си, но се обзалагам, че през 1977 г. са излезли повече заглавия на тази тема, отколкото в цялата теоретична история преди 1940 г. Скоро несъмнено ще имаме повече метафорици, отколкото метафизици – или може би това са метапогребални агенти, балсамиращи мъртвата метафора? Всъщност с джобния си калкулатор проверих развитието на тази тенденция до 2039-а година; тогава на света ще има повече изследователи на метафората, отколкото хора“. **Wayne c. Booth**. „Metaphor as Rhetoric: The Problem of Evaluation. – *Critical Enquiry* № 5 (1978), p. 49. .

⁸ **Jean Pierre Noppen** et al. (eds.) *Metaphor: A Bibliography of Post 1970 Publications*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 1985; **Jean-Pierre Noppen** and **Edith Hols**. *Metaphor II: A Classified Bibliography of Publications, 1985 to 1990*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 1990.

⁹ **Rene Descartes**. *Discourse in Method*. – In: **Rene Descartes**. *The Philosophical Works of Descartes*. Tr. Elizabeth Haldane and G. R. T. Ross. Cambridge: University Press. 1968. Vol. I, p. 84.

що друго, освен да всяват погрешни идеи, да бъдат страсти и да подведат разсъдъка. Затова те са идеалната измама¹⁰. Макар че обвиненията са сходни, двете понятия са третирано различно: например понякога се е спорило дали метафората може да бъде напълно перифразирана с неметафорични фрази. Тези, които смятат, че може, обикновено имат резерви спрямо нея и предпочитат, поне в теоретично отношение, буквалния изказ. Въпреки това, доколкото знам, никой никога не е твърдял, че съдържанието на наративите трябва да бъде предавано в невестователна форма. Някои разказни форми могат да бъдат модни или практически архаични, други могат да бъдат свързани с висок или нисък обществен статут, със селската или градската култура, трети могат да предизвикват неодобрението на една или друга социална група, но никога не е ставало въпрос наративът сам по себе си и като уникална форма на описване на определена ситуация да бъде заместван с нещо друго. Вероятно тъкмо изобилието от повествователни жанрове и форми е възпирало формулирането на подобно твърдение и е правело ненужно от философска гледна точка оправданието на наратива и интереса към него. За разлика от метафората, повествованието не е открито внезапно като важен и дълбоко недоразбран аспект на езика. Това обяснява защо „наратоманията“ не бие на очи толкова силно, колкото „метафороманията“.

Забележително е сходството между съмненията в „познавателната функция“ или „епистемологичния статут“ на метафората и наратива. Твърденията на Декарт и Лок могат да бъдат пренесени от единия към другия референт: те биха могли да кажат, че метафората кара хората да си представят, че „много неща са възможни, макар това да не е вярно“, а повествованието „внушава погрешни идеи, събужда страсти и така подвежда разсъдъка“. Ако подобие между метафората и наратива включва невъзможността последният да бъде перифразирани, то последствията от незаменимостта на метафората трябва да се отнасят и до него, като такова заключение само по себе си може да оправдае паралелното или едновременно изследване на двете понятия. Декарт и Лок като че ли смятат, че „басните“ и „красноречието“ са винаги измамни, независимо от обстоятелствата. Дори когато мислим в лесната дихотомия на езика и действителността, пак си струва да преформулираме тези твърдения и да кажем, че в някои отношения и метафората, и наративът предлагат структури, които са по-богати от реалността, тоест фактогенериращият потенциал на езика и фактогенериращият потенциал на реалността не са строго координирани. От една страна е наистина трудно, ако не и невъзможно, да се създаде език, в който всички изречения (аналитични и синтетични) да бъдат истинни, а неверните изречения да бъдат автоматично блокирани още преди произнасянето им. Идеята за такъв съвършен език предполага съвършеното познаване на действителността. От друга страна, би било доста смущаващо да предположим, че реалността по

¹⁰ John Locke. An Essay Concerning Human Understanding. Oxford: Clarendon Press, 1894, Vol. 2, p. 146.

някакъв неведом начин се съпротивлява на всички ресурси на човешкия език и всяко изречение е по необходимост невярно. Макар че това би могло да е така, за щастие не е ясно как подобна хипотеза може да бъде доказана с предполагаемо ограничените ни езикови възможности. А ако може да бъде доказана, значи сме съставили поне едно вярно изречение. И накрая дори идеята за дихотомията между език и действителност може да се основава само върху съвършеното познаване на действителността, каквото никое човешко същество не притежава.

Но дали метафороманията и наратоманията наистина съществуват в по-дълбокия смисъл на думата? Уейн Буут, изглежда, смята метафороманията за сравнително ново явление във философията и литературната критика. В увода си към „Философски перспективи на метафората“ Марк Джонсън изказва подобно мнение. Но дори и един внимателен преглед на библиографията на Уорън Шибълс показва големия дял немски книги и статии от края на XIX век, продукт на една предишна метафоромания. Наистина, ако не желаем да определим Русо, Вико, Хаман, Хердер, Коулридж, Шели, Фойербах, Новалис, Ницше и Кроче като маргинални фигури в европейската културна история, трябва да признаем, че изключителният интерес към метафората не е нещо нечувано досега. За жалост не разполагаме с история, която да свърже тези (и много други) имена, тоест нямаме исторически разказ за теориите на метафората, макар това да е разбираемо. Изкушавам се да кажа, че историята на метафората още не е разказана. Интересните фрагменти – като изследванията на Пол Рикъор върху Аристотел и Фонтанер, анализът на Пол де Ман върху Лок, Кондийак и Кант и кратката книга на Терънс Хоукс – в никакъв случай не могат да заместят една истинска история¹¹.

От гледна точка на аналитичната философия от средата на XX век метафората може да се смята за маргинално, непривлекателно явление, недостойно за вниманието на философа. През 1955 г. Макс Блек започва есето си върху метафората така: „Да обърнеш внимание на метафорите на даден философ означава да го омаловажиш – все едно хвалиш някой логик за краснописа му“¹². Благодарение на днешната метафоромания в наше време такова твърдение не би могло да бъде прието. Понастоящем „X и метафората“, където X може да бъде произволен известен философ (например Хобс, Кант, Витгенщайн и т. н.) е легитимен жанр в уважаваните философски списания. Твърдението на Блек обяснява защо Уейн Буут и Макс Джонсън смятат днешната метафоромания за безпрецедентна. Но трудностите в писането на свързана история на теориите на метафората със съответното внимание към периоди, дисциплини и език са твърде очевидни. Ще дам още няколко произволни примера: авторът на

⁴ **Paul Ricœur**. *The Rule of Metaphor: Multi-Disciplinary Studies of the Creation of Meaning in Language*. Tr. Robert Czerny. Toronto and Buffalo: University of Toronto Press. 1977; **Paul de Man**. *The Epistemology of Metaphor*. *Critical Inquiry* № 5 (1978) 13–31; **Terence Hawkes**. *Metaphor*. London: Methuen. 1972.

¹² **Max Black**. *Metaphor*. – *The Proceedings of the Aristotelian Society* № 55 (1955), p. 273.

подобна история трябва да бъде добре запознат с неоплатоничната традиция, с литературата на средновековния мистицизъм, с византийското иконоборство, с трудовете на Блез Паскал, Робърт Лоут, Жан Пол, Дже-реми Бентам и, да кажем, Бела Балаз. Задачата е не само трудна, а като че ли направо невъзможна. Като съпоставя обикновено несвързвани едно с друго неща, метафората, както обикновено, преобръща нормалната категоризация и предлага нова. С други думи, хората не са обучени да изучават историята на метафората.

Докато съвременната форма на метафороманията е породена от напрежението между философията (тоест аналитичната философия) и литературната наука (тоест Новата критика), теорията на наратива, както се нарича един аспект на наратоманията, е продукт на различни групи в литературната наука. Преди всичко трябва да се спомене работата на руските формалисти и френските структуралисти, но приносът на, да кажем, Хенри Джеймс и Михаил Бахтин е също така важен, а не бива да се забравя и древният произход на наратологията в изучаването на Омир и на Библията. Ако, в сравнение с жанровете и конвенциите в повествованието, повечето от нас знаят твърде малко за гръко-римската и средновековната „теории“ на наратива, това очевидно не е по вина на старогръцките или средновековните автори. Нещо повече, мнозинството от нас сякаш смятат, че теоретичният интерес към романа, един жанр, който съществува в сегашната си форма едва от триста години, е сравнително ново явление, може би от около един век. Но и това твърдение говори по-скоро за ограничеността на нашата перспектива, отколкото за историята на наративните теории. Действително знаем много повече за историята на романа и особено за отделните романи на отделните автори. От друга страна ни е известно сравнително малко за „теорията на романа“ до двадесети век. Докато необходимостта от история на теориите за метафората почти няма нужда да бъде доказвана, историята на наративните теории се смята за по-малко важна от изучаването на историята на романите. В идеалния случай не би трябвало да съществува истинска граница или опозиция между тези две истории, а сравнителната им важност би била въпрос на лично мнение, стига и двете да се практикуват. Когато обаче историзацията на теорията е само изключение, може би трябва да се замислим за преобръщане на приоритетите. Трябва да се разказва не само историята на разказването, но и историята на неговата теория. Това не означава, че не съществуват проблеми с „историята на разказването“. Много от историите на романа страдат от липса на свързан разказ. Въпросът на Карл Крюбер „Как може да се докаже без позоваване на външни за самите романи източници, че Джордж Елиът е писала след Шарлот Бронте?“¹³ днес звучи също толкова актуално, както и при формулира-

¹³ **Karl Kroeber.** *Styles in Fictional Structure: The Art of Jane Austen, Charlotte Bronte.* Princeton: Princeton University press, 1971, p. 3.

нето си. Може би не съществува една-единствена свързана история на романа, а неговото развитие е по-скоро накъсано, отколкото линейно, или пък само множествените и хетероглосни (в Бахтиновия смисъл на думата) разкази могат да уловят същността му, но доколкото знам, природата на литературно-историческия разказ не е приоритет на литературната критика, а повечето истории на романа предлагат „малко повече от хронологична подредба“¹⁴. Като цяло не би било съвсем несправедливо да кажем, че в представянето на свързани (или явно и прикрито несвързани) сюжети на читателите историците на романа са несравнимо по-малко изобретателни от писателите. Хейдън Уайт и ред други историци започнаха (или по-точно казано възобновиха) изключително интересен и полезен диалог относно естеството на повествованието в историографията. За разлика от тях литературните критици и историци не показват почти никакъв интерес към такива фундаментални механизми на своята професия. (И тук съществуват важни изключения).

Трудностите далеч не свършват с извода, че трябва да изследваме връзката между метафора и повествование (както метафоричността на повествованието, така и наративността на метафората). И двете понятия могат да бъдат наложени като принципи на разбиране и обяснение на проучването. Explanans и explanandum стават части от един и същи континуум. Фактът, че те могат да функционират като принципи на обяснение, личи от книги като „метаистория“ на Хейдън Уайт и „Реторика на икономиката“¹⁵ на Доналд Н. МакКлоски. Пол Рикъор също споменава това „объркване“¹⁶ или „парадокс“¹⁷: „няма такава неметафорична гледна точка, от която да подходим към метафората, нито пък впрочем към другите фигури, като че ли те са игра, която се осъществява пред очите ни“¹⁸. Това не бива да ни учудва, ако си спомним за предполагаемата универсалност на метафората и наратива. Но кое от двете е основният принцип? Дали трябва да ги разглеждаме последователно или едновременно? Следствията от тази ситуация не са напълно ясни. Съществува ли изобщо говорене, което да не е метафорично? Възможно ли е да съществува? Дали все още знаем какво е обратното на метафоричността? А какво е обратното на повествованието“? Трябва ли да използваме наративен метод, ако ги разглеждаме едно по едно? Дали последователността предполага такова следствие? Трябва ли да приемем метафоричен подход, ако ги разглеждаме едновременно? Означаваш ли това, че можем да ги идентифицираме метафорично? Дали това предполага обща

¹⁴ Ibid.

¹⁵ **Hayden V. White**. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore & John Hopkins University Press, 1973; **Donald McCloskey**. *The Rhetoric of Economics*. Madison, Wis.: University of Wisconsin Press, 1985.

¹⁶ **Рикъор**. *The Rule of Metaphor*, p. 17.

¹⁷ Ibid, p. 18.

¹⁸ Ibid.

същност, частична идентичност или прилика? Или просто грешка в категоризацията? Погрешно ли е да говорим за наратива с термините на метафората? А обратно? Дали наративът или последователността предполагат различен тип идентичност? Можем ли да разкажем история, в която метафората да се превръща в повествование (или повествованието – в метафора)? А ако между двете понятия има нещо общо, дали няма да се изправим пред една неприятна алтернатива?

В някои случаи не изглежда безнадеждно или абсурдно да търсим общи за метафората и повествованието структури. Пол Рикъор въздига метафората от лексикално ниво до нивото на изреченията. Жерар Жьоне, от друга страна, твърди, е повествованието е „разширение на глагола“ и изречения от типа „Аз вървя“ са минималната наративна форма. В този смисъл един от примерите на Макс Блек „Председателят се връза в спора“ могат да се приемат като примери и за метафоричност, и за повествование¹⁹. Дори скучният учебнически пример „Джон е лъв“ лесно може да бъде преобразуван в такива минималистични наративи: „Джон не винаги беше лъв“, „Джон се превърна в лъв“, „Джон вече е лъв“ и вероятно дори „Джон е лъв“. Не е особено трудно да си представим контекст, в който тези изречения пряко или косвено разказват как едно плахо момче се е превърнало в дързък и безстрашен мъж. В общи линии изреченията от типа на „Това, което беше Х, вече е У“ като че ли покриват изискванията за идентичност и последователност.

Макс Блек и Михаил Бахтин

Ще илюстрирам възможностите и трудностите при сравняването на теориите на метафората и наратива с един пример. Избрах „Проблеми на поетиката на Достоевски“ на Михаил Бахтин и „Метафората“ на Макс Блек не само защото се смятат за класика в съответните си области, но и защото са добре познати и извън тях. Когато са писали своите трудове, Бахтин и Блек вероятно не са чували един за друг и следователно не са се влияли един от друг. Ако са използвали общи източници, традиции и т. н., то те не са очевидни. Така че би било забележително, ако се окаже, че въпреки това в понятията им съществува някаква прилика.

Като начало ще посоча най-очевидните сходства между книгата и есето. После, като включа допълнителен материал и допълнителни перспективи, ще се опитам да определя дали тези прилики са повече или по-малко случайни или са следствие от по-дълбоко подобие. „Общата същност“ на книгата и есето може да бъде изложена в сбита форма: те описват и противопоставят два типа структура. Докато първият тип използва установени значения, вторият създава нови. Ще се опитам да запазя изложението на следствията от тази измамно кратка формула възможно най-просто.

¹⁹ Black. Metaphor. p. 274.

Блек противопоставя схващането за метафората като заместване на идеята, че тя представлява взаимодействие; Бахтин противопоставя монологичния роман на диалогичния. Теорията за заместването и монологичният роман почиват върху фиксирани, съществуващи значения, а теорията за взаимодействието и диалогичният роман се занимават с възникващите значения. Други прилики:

А) Блек и Бахтин смятат съответно теорията за заместването и монологичния роман за по-нисши от теорията за взаимодействието и диалогичния роман;

Б) те не се интересуват основно от употребата на установените значения, а от раждането на новите;

В) според тях новото значение е продукт на взаимодействието между контекстуално противопоставени фактори;

Г) те смятат, че нововъзникналото значение не може да бъде отделено от формата, в която се осъществява;

Д) противопоставените фактори претърпяват промяна по време на взаимодействието;

Е) докато ролята на теорията за взаимодействието и на диалогичния роман нараства, ролята на теорията за заместването и на монологичния роман намалява;

Ж) и Блек, и Бахтин се колебаят между две възможности: между „заместването-метафора“ и „схващането за метафората като заместване“; между „взаимодействието-метафора“ и „схващането за метафората като взаимодействие“; между „монологичния роман“ и „монологичната интерпретация на романа“; „диалогичния роман“ и „диалогичната интерпретация на романа“;

З) те открито обсъждат и отхвърлят обедняването на значението, тоест „заместителското“ тълкуване на метафората-взаимодействие и монологичната интерпретация на диалогичния роман;

И) не обръщат голямо внимание на свръхинтерпретацията, тоест търсенето на взаимодействие в метафората-заместване или диалогичната интерпретация на монологичния роман.

Блек твърди, че според теорията за заместването метафората „се използва за предаване на значение, което би могло да бъде изразено и буквално“²⁰. За да обясни буквалната интерпретация на метафората, Блек въвежда две сравнения: „Да разбереш една метафора е като да дешифрираш код или да решиш гатанка“²¹. Обяснителните сравнения на Блек са доста енигматични. Гатанките могат да бъдат изключително сложни, с няколко нива на постепенно разбираеми, фигуративни значения. Забележката, че струпането на метафори може да доведе до гатанки, е

²⁰ Ibid., p. 280.

²¹ Ibid.

старо колкото „Поетиката“ на Аристотел²². Освен това е съмнително дали изречението „Да разбереш една метафора е като [...] да решиш гатанка“ може да обясни начина, по който разбираме метафорите. Вместо да бъде „просто“ сравнение, то е твърде близо до установяване на идентичност. Първото сравнение е също толкова парадоксално. Въпросът е, че кодът може да бъде дефиниран като функция, която еднозначно проектира значенията на скрития текст в кодирания. Дешифрирането представлява възстановяване на първоначалния смисъл. Метафоричният израз може да бъде приравнен към кодирания текст, а буквалният израз – към първоначалния текст. Разбрана буквално, това би могла да бъде теорията на преводимата метафора, която се основава на заместване. Блек обаче я поднася под формата на сравнение. Изречението като цяло е пример за многократно себепосочване: алюзията с кода трябва да установи еднозначно съотнасяне, докато сравнението създава отношение, което прилича на еднозначното съотнасяне. Но какво тогава представлява метафоричната интерпретация на буквално преводимата метафора?

Другото сравнение на Блек също предполага прилика, близка до буквалното приравняване. Но може ли нещо да бъде едновременно буквално и метафорично приравнено и с метафоричната гатанка, и с буквалния код? Това започва да звучи като гатанка. И какво означава това „или“? Трябва да добавим, че Блек не е съвсем уверен в състоятелността на тезата за заместването. На всичко отгоре той говори за „дешифриране на код“, тоест разбиване на код, което в повечето случаи е нещо различно от употребата му. По-късно в есето си обаче Блек казва, че според тезата за заместимостта достигането до първоначалното значение на метафората, тоест *разбирането* на метафората, означава обръщане на първоначално приложената от нейния създател функция²³. Така дешифрирането на кода и неговото използване не се третират като фундаментално различни. Трудно е да се обхване смисълът на изреча „значението, което би могло да бъде изразено буквално“. Обикновено от буквалното не се очаква да представлява неразрешим проблем, но както излиза, то в никакъв случай не е просто.

Проблемът с буквалното значение има своето съответствие в книгата на Бахтин. В монологичния роман „героят е завършен и неговите смислови граници са строго очертани²⁴“ и неговият живот е „напълно завършен в своя смисъл²⁵“. Може да се добави, че ако това е така, то адекватната интерпретация на монологичния роман следва да зачита тези гра-

²² „A whole statement in such terms will be either a riddle or a barbarism, a riddle if made up of metaphors, a barbarism, if made up of strange words“ Aristotle, „Poetics“ (Tr. Ingram Bywater) in Richard McKeon (ed.) *The Basic Works of Aristotle*. New York: Random House. 1941. 1455–1487 p. 1478 (1458a 24–25).

²³ Black. Op. cit., p. 282.

²⁴ Михаил Бахтин. Проблеми на поетиката на Достоевски, стр. 64.

²⁵ Пак там, стр. 84.

ници. Първо, трябва да се отбележи, че Бахтин говори за героите в романтични термини, като че ли те са смислови единици, думи или изречения. Дали това се дължи на факта, че те са всъщност част от романи, които от своя страна са съставени от изречения? Или пък е метафора? Второ, ако има нещо като „монологичен роман“, то неговото съществуване изисква обяснение, защото систематично саботира най-фундаменталната характеристика на езика според Бахтин: „Именно диалогичното общуване е истинската сфера за живот на езика. Целият живот на езика [...] е пронизан от диалогични отношения“²⁶ Ако приема това за вярно, то Бахтин вероятно гледа на монологичния роман като на безжизнена абстракция или опростенческо отклонение от диалогичното. Всъщност Бахтин често критикува монологичната реч, защото я смята за фалшива конкретизация, за завършена в смисъла си, за абстракция. Ако доразвием образа, той ще изглежда така: монологичната реч е умъртвено диалогично взаимодействие. За разлика от нея героите на диалогичния роман притежават качества, присъщи само на живите хора. За Бахтин те участват като напълно валидни съзнания с равен авторитет в диалога между автори и читател. Изглежда, че думата „диалог“ е употребена и в прекия, и в метафоричния си смисъл: като читател не мога сериозно (или буквално) да очаквам Дмитрий Карамазов да отговори на моите въпроси. Въпреки това книгата предполага, че героят е чист глас, а моите въпроси ще намерят отговор като в действителния живот. Бахтин не прави разлика между „прекия“ и „преносния“ смисъл на думата „диалог“. Той извлича и двете значения директно от надстроения „диалог“. Разговорите с реални хора и литературни герои са проявление на една и съща възможност. Бахтин замества обикновения „диалог“ между живи хора със своя собствен: „диалогичните отношения са явление много по-широко, отколкото отношенията между репликите на композиционно изразения диалог, това е почти универсално явление, пронизващо цялата човешка реч и всички отношения и прояви на човешкия живот, въобще всичко, което има смисъл и значение“²⁷. Така тълкувани, различните приложения на думата „диалог“ са еднакво буквални. Ако човек говори правилния език, ако разполага с интерпретативния „сериен ключ“, той ще отвори и привидно буквалното, и привидно метафоричното, без това да промени структурата му. От гледна точка на други езици този може да изглежда понякога буквален, понякога метафоричен, но това е само въпрос на перспектива. И тук възникват ред въпроси, потенциални парадокси, които ще трябва да останат неразрешени. (Например: дали диалогизмът като почти универсално явление се отнася да отношението между монологичната и диалогичната реч? Или те са противопоставени една на друга строго, без посредничеството на диалогизма? Дали тогава са противопоставени монологично? Ако диалогизмът е валиден и тук, трябва ли да смятаме, че той отваря онова, което е било или е изглеждало моноло-

²⁶ Пак там, стр. 206.

²⁷ Пак там, стр. 54.

гично? В такъв случай можем ли да твърдим, че героите в монологичния роман са „напълно завършени в своя смисъл“? А ако тези отношения са диалогични, можем ли изобщо да противопоставим монологичното и диалогичното? Дали монологичното не е частен случай на диалогичното?) Видян през призмата на диалогизма, монологичният роман изглежда или невъзможна, или редуцирана версия на диалогичния. Проблемът е, общо взето, същият като при буквалния език.

Според интерактивната теория за метафората в резултат от взаимодействието между „рамка“ и „фокус“ ключовата дума „придобива ново значение, което не е съвсем същото като буквалните ѝ приложения, нито значението на някой неин буквален заместител“²⁸. Блек приема твърдението на Ричардс, че читателят е принуден да свърже двете идеи, представени от „рамката“ и „фокуса“ , и добавя: „В тази „връзка“ се крият тайната и загадката на метафората“²⁹. В допълнение към „рамка“ и „фокус“ Блек въвежда термините „главна тема“ и „спомагателна тема“. Спомагателната тема предполага „система от свързани общоприети истини“³⁰, докато главната тема се състои от „съответна система импликации“³¹. Така в метафората си взаимодействат не само две идеи или две думи, но и две отделни групи „потенциални твърдения“. Това отново ни връща към книгата на Ричардс: „Значението на дадена дума е липсващата част от контекстите, от които тя извлича своята делегирана ефикасност“³². Оттук следва, че онова, което обикновено се приема за метафора, трябва да се смята за „минималната форма“ на конфликта между два контекста, две групи идеи и презумпции, два реда действителни и възможни значения. Ако използваме метафората на Дж. Хилис Милър за бойното поле, метафората е мястото, където се сблъскват представителите на воюващите групи твърдения, докато армиите им са останали зад тях. Възникващото ново значение на метафората е сговарянето между тях след временното затихване на военните действия. В този смисъл теорията на Ричардс и Блек за метафората е напълно диалогична.

Когато Бахтин описва романите на Достоевски, той също използва като ключово понятие взаимодействието. В диалогичния роман „основно събитие [е] взаимодействието на пълноправни съзнания“³³. Тези съзнания са въввлечени във „взаимодействие едно с друго“³⁴, „световете на героите си взаимодействат чрез събитието“³⁵. През тази „напрегната връзка с друго съзнание“ „мисълта [...] сама става част от случката и придобива специфичното качество на „идея-чувство“, „идея-сила“, която е от-

²⁸ Black. Op. cit., p. 286.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid., p. 287.

³¹ Ibid., p. 288.

³² Ivor Armstrong Richards. The Philosophy of Rhetoric. New York and London: Oxford University Press, 1936, p. 35.

³³ Бахтин. Цит. съч., стр. 88.

³⁴ Пак там, стр. 39.

³⁵ Пак там, стр. 19.

говорна за уникалността на идеята в творческия свят на Достоевски³⁶. За Бахтин определено не е нещо ново твърдението, че думите могат да представляват липсващи части от контекста: „Всеки член на речевия колектив разглежда словото съвсем не като неутрално слово на езика, свободно от чужди стремежи и оценки, ненаселено с чужди гласове. Не, той получава словото от чужд глас и изпълнено с чужд глас. В неговия контекст словото идва от друг контекст, пронизано е от чужди осмисляния.“³⁷ Взаимодействието или диалогът (на идеи, съзнания, контексти, речи и т. н.) води до непредсказуема промяна: „истинският живот на личността се извършва като че ли в точката на това несъвпадане на човека със самия себе си“³⁸ Това несъвпадане не може да бъде нищо друго освен промяна на смисъла, ако героите се ръководят от идеи, които никога не спират да взаимодействат с идеите на другите.

Силата на основната или „ключова“ метафора на Бахтин, тоест диалогът и диалогизмът, се крие във факта, че вътрешната му логика я насочва към: а) търсенето на реални или въображаеми диалози; б) определяне на начините, по които контекстите и изказванията могат да си взаимодействат и да произвеждат нови значения; и в) установяване на скритите идеологически и социални различия, които определят начините на изразяване или характеристиките на речта. От друга страна, слабостта на тази концепция е в полагането на празното понятие за „монологизъм“ като негова противоположност. Обратното на диалога вероятно изобщо не е свързано с речта, а е отказ от говорене, пълно мълчание. Дори и най-„монологичните“, „завършени“ речеви или логически действия или абстракции могат да бъдат тълкувани като опит да се представят силни аргументи или контрааргументи в някакъв диалог. В този смисъл дори книгата на Бергман „Диалогичната философия от Киркегор до Бубер“ е само тясно тълкуване и кратка глава от диалогичната философия.

Теориите на Ричардс, Блек и Бахтин вероятно вече изглеждат толкова сходни, че трябва да се обърна на сто и осемдесет градуса и да посоча разликите между тях, за да стигна до истински общите неща. Преди всичко аз в никакъв случай не твърдя, че приликите в подходите на Ричардс, Блек и Бахтин произтичат от еднакви позиции и автоматично водят до едни и същи следствия. Страстният интерес на Бахтин към диалога във всички значения на думата го кара да изследва явления като хетероглосията в живота и хетероглосията в романа. Идеята за диалог, който да не е безнадеждно безсмислен, макар да се провежда на потенциално разнообразни езици, е толкова радикално нова (и продуктивна), че неслучайно нито Ричардс, нито Блек, нито който и да било от известните ми автори стига толкова далеч в това отношение, колкото Бахтин. Затова трябва да разгледаме техните концепции за езика.

³⁶ Пак там, стр. 6.

³⁷ Пак там, стр. 226.

³⁸ Пак там, стр. 72.

Блек за хомогенността и хетерогенността на езика

Обсъждането на езиковедски проблеми е напълно естествено за философската традиция, към която принадлежи Блек. Вътре в тази традиция има немалко повече или по-малко дълбоки различия, но ако между нейните представители има нещо общо, то е вярата, че анализът на лингвистичните проблеми може по един или друг начин да допринесе за философското познание: „всички те признават, че езикът е важен, макар че имат големи разногласия с какво точно. Някои настояват, че общата му употреба трябва да служи за опора на значението и истината; други, напротив, намират корените на философското объркване в прекалено сериозното приемане на общата употреба; някои упражняват търпението и изобретателността си, като се опитват да създадат идеален език“³⁹. Блек твърди, че „философската лингвистика дори може да предложи път към естеството на действителността, тоест целта на метафизика. И досега продължаваме да се надяваме, че „с нужната предпазливост свойствата на езика могат да ни помогнат да разберем структурата на света“⁴⁰. Ръсел също е смятал, че „изучаването на граматиката може да хвърли върху философските въпроси много повече светлина, отколкото предполагат философите. Макар че граматическата особеност не може безкритично да се сметне за съответна на дадена философска особеност, първото е *prima facie* доказателство за второто и често може успешно да се използва като негов източник“⁴¹. Тази програма незабавно води до търсенето на „идеален език“, лишен от несъвършенствата на обикновения, който да може да ни предпазва от логически грешки, като се съотнася с фактите чрез взаимовръзката на елементите си и идентичността на структурата си. Блек добавя, че в никакъв случай не можем да бъдем сигурни, че Ръсел „някога е мислил сериозно, че съвършеният език може да бъде постигнат“⁴². Затова пък е абсолютно ясно, че никога не се е доверявал на обикновения език. Той казва, че има една фундаментална разлика между него и някои други философи, включително и П. Ф. Струосън: „Те са убедени, че обикновената реч е достатъчно добра не само за всекидневието, а и за философията. Аз, от друга страна, твърдя, че обикновената реч е пълна с неясноти и неточности и всеки опит за прецизност изисква промяна на обикновената реч и в лексикално, и в синтактично отношение“⁴³.

³⁹ **Brand Blanshard**. Reason and Analysis. La Salle: Open Court, 1962, 94–95.

⁴⁰ **Max Black**. Russell' Philosophy of Language. – In: **Paul A. Schlipp** (ed.) The Philosophy of Bertrand Russell. Evanston and Chicago: Northwestern University Press, 1944, p. 230 Курсив на Блек. Блек цитира An Inquiry into meaning and Truth. London: George Allen and Unwin, 1940, p. 341.

⁴¹ **Bertrand Russell**. The Principles of Mathematics. London: George Allen and Unwin, 1903, p. 42.

⁴² **Max Black**. Op. cit., p. 253.

⁴³ Mr. Strawson on Referring. – Mind № 66 (1957), p. 387.

В подобен дух Гилбърт Райл дискутира „систематично подвеждащи изрази“, които са „облечени в неподходяща за фактите форма“. ⁴⁴ А. Дж. Айер казва, че целта на философията е да „разпръсне тези неясноти, които са причинени от несъвършеното ни разбиране на някои типове изречения в нашия език“. ⁴⁵ Но може би е дори по-важно, че чрез изследването на предполагаемите дефекти на езика изследването на обикновения език става уважавана научна дисциплина. Стратегията на Джордж Е. Муур е различна от тази на Ръсел. Той обикновено изтъква, че някои на пръв поглед „философски“ проблеми са безсмислени, защото влизат в конфликт с обикновения език: „Философските текстове на повечето важни философи се състоят в явно или прикрито отхвърляне на обикновения език. Философските текстове на Муур се състоят предимно в отричане на онези, които отхвърлят този език“. ⁴⁶ По един или друг начин въпросният език, значението и условията на означаването стават неразделна част от философското изследване. Така, когато Макс Блек решава да се заеме с метафората, той само разширява философската тематика с една сравнително пренебрегвана от колегите му област. И не трябва да забравяме, че когато той е писал есето си, теми като превода, синонимията и перифразата са били широко обсъждани от философите. Единственото, което би шокирало другите аналитични философи като Доналд Дейвидсън и Артър Данто, е заключението на Блек, според което метафорите/взаимодействия не могат да бъдат преведени или перифразирани без загуба на част от съдържанието им ⁴⁷. Наистина на Блек едва ли му е било лесно да стигне до подобен извод ⁴⁸. Това просто не се вмести в хоризонта на един обикновен аналитичен философ. Ако е вярно, такова твърдение може да преобърне цялата аналитична философия.

С времето възгледите на Блек за метафората и езика се променят значително. Заслужава си да хвърлим бегъл поглед на неговите твърдения от гледна точка на лингвистичната диференциация. За основа ще ни служат неговите „Критичното мислене“ (1946), „Метафората“ (1955), „Лабиринтът на езика“ (1968) и „Още за метафората“ (1977), обхващащи повече от три десетилетия.

В „Критичното мислене“ Блек не отрежда на метафората важна функция в езика. Тъкмо напротив, той предупреждава читателя, че „колкото и широко да е приета, тя не може да замести ясните идеи“. ⁴⁹ Макар ня-

⁴⁴ Gilbert Ryle. Systematically Misleading Expressions. – *Proceedings of the Aristotelian Society* № 32 (1932), p. 143.

⁴⁵ Alfred Jules Ayer. *Language. Truth and Logic*. London, 1936. p. 62.

⁴⁶ Norman Malcolm. Moore and Ordinary Language. – In: *The Philosophy of G. E. Moore*. Evanston and Chicago. 1942. p. 365.

⁴⁷ See Donald Davidson. What Metaphors Mean. – *Critical Inquiry* 5 (1978) 31-47; Arthur C. Danto. Metaphor and Cognition. – In: *Knowledge and Language*. Vol. 3. *Metaphor and Knowledge*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. 1993. 21-35.

⁴⁸ Black. *Metaphor*, p. 285.

⁴⁹ Max Black. *Critical Thinking: An Introduction to Logic and Scientific Method*. New York: Prentice-Hall. 1946. p. 197.

кои други твърдения от есето от 1955 да се основават на „Критичното мислене“, Блек изоставя това предупреждение.

В първото есе Блек въвежда разграничението между схващането на метафората като заместване и схващането за метафората като взаимодействие. Понятието за взаимодействие обаче е повече или по-малко ограничено до първото и второто есе за метафората и не играе никаква роля в останалите книги и есета на Блек. Когато той говори за лингвистичното сътрудничество в „Лабиринтът на езика“, това не трябва да се разбира като взаимодействие. Блек казва, че „ролите на говорител и слушател са взаимнозаменяеми: ние знаем какво е да приемаш сигналите, които изпращахме“.⁵⁰ Взаимодействието и сътрудничеството са различни неща; успехът на взаимодействието в лингвистичната хетерогенност е много по-малко предсказуем от успеха на сътрудничеството в хомогенността“. Фактът, че взаимодействието не е едно от ключовите му понятия, е много важен не само за сравнението на идеите му с тези на Бахтин, а и за изследването на ролята на есето в работата на Блек. Марк Джонсън твърди, че първото есе на Блек за метафората вероятно е „най-важната отправна точка в изучаването на съвременните разработки по тази тема“.⁵¹ Макар това да не е напълно погрешно, не трябва да забравяме, че най-значимото понятие в есето на Блек (тоест взаимодействието) в никакъв случай не следва от неговите собствени идеи. Той го заема от Ричардс. Съответно аз ще се опитам да покажа, че у Блек съществуват две отделни групи презумции. Аналитичните философи обикновено се основават на концепцията за хомогенността на езика, докато понятието за взаимодействие предполага допускането за неговата хетерогенност. И двете виждания присъстват в първото есе на Блек за метафората и между тях има някакъв баланс.

Блек твърди, че „буквалните употреби на думата карат говорещия да се обвърже с ред стандартни схващания [...], общо притежание на членовете на някаква речева общност“, но значението на думите „буквално“, „обикновено“, „стандартно“, „общо притежание“, „речева общност“ не е достатъчно ясно⁵². Думите „обикновено“ и „стандартни“ като че ли предполагат някакви концепции за природата на езика и изключват други виждания в този контекст. „Обикновено“ означава, че извън смятаните за „обичайни“ обстоятелства могат да съществуват такива, при които буквалните употреби на думата да не са свързани с набор от стандартни схващания. Тези обстоятелства не се смятат за „обичайни“ и изразът „обикновено“ като че ли изключва множествеността на нормалните лингвистични обстоятелства, което с други думи означава, че говорейки нормално, цялата речева общност използва думите по един и същ начин. Също така думата „стандартни“ намеква, че буквалните употреби на словото могат да бъдат свързани със схващания, които не са стандартни за

⁵⁰ Max Black. *The Labyrinth of Language*. New York, 1968, p. 61

⁵¹ Johnson. *Introduction*, p. 19.

⁵² Black. *Metaphor*, p. 287.

общността. И „обикновено“, и „стандартни“ предполагат твърдения, които отхвърлят хомогенността на лингвистичните явления. Изразът „общо притежание“ предполага потенциален контраст между общото и частното притежание. От друга страна, функцията на тези изрази е точно създаването на хомогенност чрез изключването на явления, които могат да се смятат за аномални, нестандартни и частни. „Обикновеният език“ е съкращение за езика, описан с изразите „обикновено“, „стандартни схващания“ и „общо притежание“. Изразът „обикновен език“, също като всяка друга фраза или дума, разграничава възможния набор от своите референти от всичко останало, така че в него няма нищо странно. Той може съвсем правомерно да означава, че езикът като цяло не е хомогенен, но обикновеният език е. Странното е, че изразът „обикновеният език“ има смисъл само в рамките на една лингвистична теория, която приема, че езикът не може да бъде обяснен в своята цялост. Тази теория гледа на него като на предмет, очевидно зададен и достатъчно добре дефиниран от общоприетите възгледи, като мълчаливо приема, че „езикът“ и „обикновеният език“ не са едно и също нещо. Според тази теория аномалните, нестандартни и частни езици също се приемат за частни случаи на езика, без да се поставя под съмнение тяхното съществуване и смисъл, но в същото време нормалният, стандартен и общ език се смята за носител на общите характеристики на езика като такъв. Макар тази ситуация да е странна, тя може да бъде толерирана, стига теорията да остане в този си вид: теория, която може да открие хомогенността и предполагаемия от нея ред, теория на нормалния език, различна от онази, която би включвала всичко, което може да се смята за лингвистично. Само че тези мълчаливи презумпции като цяло се забравят. Как може обикновеният език да изключи своята противоположност, аномалното, нестандартното и частното, когато теорията на обикновения език забравя своите ограничения и се стреми да се превърне в теория на езика? Теорията на обикновения език като модел на езика въобще все още би могла да бъде полезна за различни цели, но едно е сигурно: тя не може да опише достатъчно добре неговата противоположност. Обикновеният език е синекдоха на език, когато го замества така, както „платно“ замества „кораб“. Изразът предполага явления, които са лингвистични, но не следват правилата и логиката на „обикновения език“, каквито и да са те.

Когато говорят буквално и нормално, използвайки стандартните схващания, хората неизбежно се разбират взаимно и безусловно. Разбирането е гарантирано от реципрочния механизъм, защото – в границите на този език – се съставят изречения, които обикновено имат едно и също значение за всички. Изречението на Блек описва един буквален език, чрез който могат да се изразят общите стандартни схващания за света на речевата общност, макар че не е напълно ясно колко такива светове могат да съществуват. Изречението на Блек като че ли предполага, че общата сума от възможните изказвания при посочените условия (буквална употреба, обикновено, стандартни схващания, общо притежание) могат да се отнасят само към един свят. Можем да го наречем „стандартния свят“. От гледна

точка на нестандартните светове (или от гледна точка на нестандартните възгледи за света) изречението на Блек води до две различни твърдения: 1) то или предполага, че тези светове, ако изобщо са възможни, не могат да бъдат изразени буквално в границите на нормалния език, или 2) допуска, че схващанията за тези светове не са общо притежание на речевата общност. Тъй като Блек разглежда ролята на метафората във философията, това му дава възможност да приеме, че всеки нестандартен възглед за света трябва да прибегне към нея. Това би означавало, че нестандартните светове не могат да бъдат изразени в нормалния език. С други думи, Блек би могъл да каже, че всеки нов възглед за света би изглеждал метафоричен от гледна точка на нормалния език. Но от неговото твърдение не става ясно дали разликата между буквалните и метафоричните употреби на думата е свързана с разграничението между нормалния и аномалния език. Ако нормалният език съдържа само буквалните употреби на думите, първото тълкуване би означавало, че метафорите са необходими при изказването на съждения за нестандартните светове. Ако, от друга страна, и двата типа употреба на думите могат по някакъв начин да бъдат включени в нормалния език, незаменимостта на метафората трябва да бъде доказана по друг начин. Блек не развива този аргумент до логичното му заключение. Не става ясно какво следва от неговата позиция относно новите метафорични значения, които се раждат от метафоричното взаимодействие. Но със сигурност неговото решение не е толкова радикално, колкото би могло да бъде: за разлика от други философи той не стига до извода, че новите и оригинални възгледи за света са непременно метафорични в нормалния език⁵³. Той открива незаменимостта на метафората в загубата на когнитивно съдържание при нейното перифразиране. Макар статута на метафоричното значение да остава донякъде неизяснен, теорията на Блек като че ли остава в границите на хомогенността. Но това е само част от общата картина.

Когато обсъжда изречението „човекът е вълк“, Блек казва: „Буквалните употреби на думата „вълк“ се ръководят от синтактични и семантични правила, чието престъпване води до безсмислица или вътрешно противоречие. Освен това според мен буквалните употреби на думата обикновено карат говорещия да възприеме набор от стандартни схващания за вълците (общоприетите в момента представи за тях), които са общо притежание на членовете на някаква речева общност“⁵⁴. Ако Блек е прав, то сумата от правилните изречения (приети за такива от речевата общност), състоящи се от употребени в буквалния си смисъл думи, би изразявала мирогледа или идеологията на общността. Блек не твърди, че всеки един член на тази общност винаги и при всички обстоятелства е съгласен с тази идеология. Възможно е да се престъпват синтактичните и семантични граници на езика, но според Блек подобно престъпване се

⁵³ **Stephen Coburn Pepper**. *World Hypotheses: A Study in Evidence*. Berkeley and Los Angeles, 1942; **Edward B. Costello**. *Metaphors and Metaphysics - Journal of Thought* № 3 (1968), 141-151.

⁵⁴ **Black**. *Metaphor*, p. 287.

приема от общността като безсмислица или противоречивост. Отхвърлянето на „общоприетите схващания“ създава „ефект на парадокс“ или „изисква доказване“.⁵⁵ Интересното е, че Блек, изглежда, предполага, че връзката между синтактичните и семантични правила, от една страна, и отделянето на смислените от безсмислените твърдения, от друга, е толкова близка, че става въпрос за два аспекта на едно и също нещо. Това е забележително, защото подчертава една обикновено пренебрегвана или недооценявана от лингвистите теза. В концепцията за хомогенността на езика се крие някаква идеологическа еднородност. Но дали Блек наистина говори за лингвистична хомогенност? В крайна сметка изразът „някаква речева общност“ може да се отнася до сегмент от общата речева общност. „Ние разбираме, че да наречеш някого „помийна яма“ е метафора, без да трябва да знаем кой използва този израз, при какви обстоятелства и с какво намерение. Правилата на езика ни определят, че някои изрази се смятат за метафори и говорещият не може да промени това, както не може да постулира, че „крава“ ще означава същото като „овца“.⁵⁶ Функцията на яркия пример в първото изречение е да илюстрира извода, който Блек не закъснява да достигне. Неговото твърдение означава, че говорещите даден език могат единствено да приемат онова, което е „определено“ от неговите правила. С други думи, за тях е невъзможно да променят буквалния или метафоричния статут на изреченията. Но ако говорещите не могат да променят значението на думите, кой или какво е в състояние да го направи? Блек едновременно съзнава, че значенията са подвластни на промяна, и в същото време подхожда предпазливо към тези непредсказуеми промени. Той смята, че „правилата на нашия език“ образуват някаква безлична сила, която „определя“ начина, по който трябва да се тълкуват дадени изрази. Тъкмо правилата и в никакъв случай отделните говорители определят дали даден контекст е променил значението на думите, дали дадено изречение трябва да се смята за метафорично или за буквално. Есето на Блек е построено върху две не особено очевидни допускания:

- 1) отделните говорещи не могат да променят значението на думите;
- 2) въпреки това значенията се променят – съобразно собствените си правила.

Трябва да се отбележи, че първото допускане е свързано с лингвистичната хомогенност, докато второто може да бъде свързано с хетерогенността. Блек намира двете за еднакво привлекателни и без всяко едно от тях есето му би било съвсем различно. Без 1) „човешкото общуване би било по-произволно и по-слабо организирано, отколкото е“.⁵⁷ Без 2) без възможността за промяна, Блек би трябвало да се откаже от идеята за метафората като взаимодействие. За да опише езика като нещо високо организирано, Блек е склонен да пожертва част от неговата променли-

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid., p. 277.

⁵⁷ Black. Labyrinth..., p. 56.

вост. От друга страна, Блек несъмнено осъзнава и лингвистичната, и идеологическата хетерогенност. Макар да твърди, че правилата са тези, които „определят, че някои изрази трябва да се смятат за метафори“, той показва как се разграждат метафорите. Във връзка с изречението „човекът е вълк“ той прави три смазващи забележки:

4) „въпросното метафорично изречение не би предало потенциалното си значение на читател, който знае твърде малко за вълците“;

5) „От гледна точка на експерта системата от общоприети схващания може да съдържа полуистини или откровени грешки“;

6) „Онези, които вярват, че вълците са превъплъщения на мъртви хора, ще дадат на изречението „човекът е вълк“ различно от моето тълкуване⁵⁸“.

Незапознатият с вълците читател е точно обратното на експерта, докато хората, които вярват в прераждането, знаят различни неща. Възможно ли е да говорим един и същ език, когато не знаем почти нищо, почти всичко или имаме различни мнения за вълците? По отношение на всичко останало може би е възможно. Но когато стане въпрос за вълци, едни и същи изречения ще бъдат тълкувани съвсем различно. По различни причини изречението „човекът е вълк“ няма да бъде метафорично за незнаещия, за експерта и за еретика. Дали тогава е вярно, че правилата на нашия език определят кои изречения трябва да се смятат за метафори? Това може да бъде вярно само ако думата „нашия“ не означава „нашето общо притежание“. Но тогава не можем да открием дали дадено изречение е метафорично, без да знаем кой го произнася, по какъв случай и с какво намерение. Метафоричният статут на изреченията не може да бъде извлечен от „правилата на нашия език“. Но Блек определено е прав да казва, че буквалните употреби на думите обвързват говорещите с определени схващания за света. Само че ако буквалните употреби са различни, те ще ги обвържат с различни светове. Затова метафоричният или буквалният статут на изреченията не може да бъде установен отделно от контекста на тяхното възникване.

Ако се върнем към „Лабиринтът на езика“ на Блек, ще открием една доста различна концепция за езика. В книгата Блек предлага като алегория играта на бридж: „Самата дефиниция на играта гарантира, че тя ще протече по предварително установени правила и конвенции, познати на всички играчи и приети от тях за задължителни“.⁵⁹ Той открива авторитета зад силата на лингвистичните правила във „взаимните изисквания на ползващите дадения език“.⁶⁰ Това е твърде близко до някаква крайна езикова хомогенност. Макар Блек да приравнява лингвистичните правила с предопределените правила на игрите, макар да вярва в силата и авторитета на безличните механизми, които трябва да гарантират действието на езика, той оставя в концепцията си място за отклонението. Недоразуменията се получават, когато говорещите се „отклонят от нормата на пра-

⁵⁸ Black. *Metaphor*, p. 287.

⁵⁹ Black. *Labyrinth...*, p. 56.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 58.

вилната употреба“.⁶¹ Той смята, че отклонението въвежда някаква степен на несигурност в съобщението и нарича това „безотговорно престъпване на нормата“.⁶² Споменава, че „некоректните и небрежни говорещи“ обикновено „покваряват и принизяват езика“, въпреки че биха могли да следват нормите на правилната употреба.⁶³ Отклонението, както го описва Блек, изглежда ирационален и безотговорен бунт срещу „цялостта и ефикасността на лингвистичната институция“.⁶⁴ Част от твърденията на Блек сякаш представят съвършената хомогенност: „правилата на езиковата институция определят какво „означават“ думите на говорещите и как според общоприетата практика следва да се разбират те, независимо какъв смисъл биха искали да вложат в тях техните потребители“.⁶⁵ Фразата „езикова институция“, която вероятно трябва да се изписва като „Институция на Езика“, напомня за правителствена агенция, където „потребителите“ (странен израз за говорещ и слушател) могат да отнесат заподозрените в проблематичност късчета от езика и където, след подробни научни тестове, значенията на тези късчета биват определени по напълно обективен начин. Във всеки случай изречението на Блек предполага, че дадените от говорещия или слушателя значения могат да се различават от определения от правилата на езика смисъл. Ако съществува някаква разлика между двете значения, тази концепция би отрекла, че думите означават онова, което мислят техните „потребители“. Последните могат само да приемат дефинициите на безличните правила. Това може да се окаже много трудно, ако говорещите решат, че се разбират помежду си – независимо от правилата, които са или не са в сила в тяхната реч. Ако твърдението на Блек е вярно, то в крайни случаи би било възможно всеки един член на дадена речева общност да разбира погрешно всяко едно изказване, дори своите собствени, без изобщо да си дава сметка за това.

Като казва, че „[един] компетентен потребител на даден език предварително знае как да разбира безкрайно много изречения, без да ги е срещал или да е мислил за тях“, Блек приема теориите на Кац и Фодор за семантиката⁶⁶. Но той пропуска в перифразата си два важни детайла. Кац и Фодор описват умениято, което „позволява на говорещите да разбират семантичната структура на безкраен брой изречения без информация за обстоятелствата и независимо от индивидуалните си различия“.⁶⁷ Изразът „индивидуалните различия“ между говорещите се отнася към хомогенната природа на езика, който Кац и Фодор имат предвид (тук Блек би се съгласил с тях), докато „без информация за обстоятелствата“ изключва въвеждането на нови значения в какъвто и да било контекст. Те на практика казват именно

⁶¹ Black. Labyrinth..., p. 58.

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid., p. 59.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid., p. 18.

⁶⁶ Ibid., p. 50.

⁶⁷ **Jerrold J. Katz and Jerry A. Fodor.** The Structure of a Semantic Theory. - Language № 39 (1963), p. 176.

това: „когато попадне на непознато изречение, говорещият не се сблъсква с нови елементи, а само с нова комбинация от познати елементи“.⁶⁸ Според тяхната теория значението на думата във всеки един контекст трябва да бъде подбрано сред значенията ѝ сама по себе си. Предварителното разбиране на безкрайно много изречения е възможно само ако думите не получават нови значения при непредсказуеми обстоятелства. Нищо чудно, че Блек се интересува от „подчинените на правилата нововъведения“ и повече или по-малко пренебрегва „променящите правилата нововъведения“.⁶⁹

Твърдението на Блек за „компетентния говорещ“ противоречи на същността на есето му от 1955-а. Ако той бе продължил да се основава на тази концепция за езика, не би могъл да напише това есе. Би трябвало да се съгласи с Доналд Дейвидсън, който отхвърля твърденията на Блек със следния довод: „Метафорите означават същото като думите в тяхното най-буквално тълкуване, и нищо повече“.⁷⁰ Само че естествено есето на Блек е писано преди раждането на генеративната граматика, а книгата – след това. В есето Блек се ръководи от различни възгледи. Той твърди, че метафоричният „фокус“ приема ново значение в контекста на „рамката“. Теорията за метафората като взаимодействие би била абсолютно безмислена, ако значението на метафорите можеше да се предсказва.

Не бива да се учудваме, че в книгата си Блек приема „глобалната преводимост“ и твърди, че „всичко, което може да бъде казано, може да бъде казано на всеки език“.⁷¹ Макар че изтъкването на слабостите в твърденията на Уорф още не означава автоматично, че Блек смята езиците за преводими, трудно е да се види как може да се изследва глобалната преводимост или нейната противоположност, лингвистичната относителност. Дали за целта са необходими двуезични лингвисти и философи? Колко изречения в колко езика трябва да бъдат изследвани, за да можем да бъдем сигурни в „глобалната преводимост“?

Може да се окаже полезно да дискутираме проблема за преводимостта в друг смислов контекст. Ако Блек е прав и всичко, което може да бъде казано, може да бъде казано на всеки един език, то тогава всичко би трябвало да бъде преводимо. Ако, от друга страна, изразните средства са ограничени, то преводът би трябвало да бъде (поне в някои случаи) невъзможен. Колкото и странно да звучи, част от проблемите на превода могат да бъдат разглеждани в едноезичен контекст. Когато Блек говори за езика като отворена система, той сякаш повтаря Чомски: „Няма горна граница на дължината или сложността на граматичните изречения. [...] От краен брой думи (или морфеме) могат да се съставят безкрайно много граматически правилни изречения“.⁷² Ако в произволен език са възможни безброй много изречения, то съществува вероятност тези

⁶⁸ Katz and Fodor. Structure, p. 171.

⁶⁹ Black. Labyrinth..., p. 51.

⁷⁰ Davidson. What Metaphors Mean, p. 32.

⁷¹ Black. Labyrinth..., p. 49.

⁷² Black. Labyrinth..., p. 50.

изречения да се съотнасят в някакъв ред към изреченията в друг език. Блек обаче признава, че лексикалният запас на езиците е ограничен и че тези ограничения могат да бъдат асиметрични, което с други думи означава, че възможностите за установяване на истинност на различните езици не съвпадат напълно. Съществуват бели полета, празноти сред значението на думите. За да се изрази всичко, тези празноти трябва да се запълнят, като думите се употребяват извън „установения си смисъл“.⁷³ Правилата на синтаксиса също трябва да бъдат изкривени, тоест съществуващите правила за подбор трябва да бъдат престъпени с неправилната употреба на думите. Това обаче би довело до парадокс в теорията на Блек. И „използването на думите извън установения им смисъл“, и „престъпването на правилата за подбор“ са различни дефиниции за метафората. Да изразиш всичко означава да създадеш метафора. Преводими ли са обаче метафорите? Ако изразим всичко в границите на един език, то ще остане ли същото? Ако всичко е преводимо, това би трябвало да се отнася и за метафорите. Ако говорещите не могат да променят езика си, те не биха могли да създават нови значения чрез метафорите. Ако е възможно да разбират предварително безкрайно много изречения, то смисълът на метафорите също трябва да бъде предсказуем. Какво казва Блек? Как описва метафората в „Лабиринтът на езика“? Променя ли изложената в есето позиция? Тези въпроси нямат отговор: в книгата си Блек не засяга метафората.

Във второто си есе за метафората Блек сякаш се отказва от много от заявеното в книгата и като че ли се връща към позицията си от първото есе⁷⁴. Той твърди например, че значението на една интересна метафора „не може да бъде извлечено от стандартния речник“,⁷⁵ тоест никой говорещ, колкото и да е компетентен, не може да знае предварително значението на дадена интересна метафора. Освен това Блек твърди, че „метафоричното изказване включва престъпване на правилата“. Не може да има правила за „творческото престъпване на правилата“. И затова не може да съществува речник [...] на метафорите⁷⁶. Това най-вероятно означава, че според него метафората включва „променящи правилата нововъведения“. Тези твърдения не биха имали смисъл в контекста на генеративната лингвистика, която доминира книгата му от 1968-а. През 1977-а Блек, изглежда, приема различен подход, макар че позицията му не е напълно ясна: „Тук под „значение“ имам предвид всичко онова, което компетентният слушател разбира, когато успее да реагира адекватно на реалното или хипотетично вербално действие, състоящо се в сериозно произнасяне на въпросното изречение (или изречения)“.⁷⁷ Трябва ли в такъв случай да считаме, че „думите означават онова, което мислят техните потребители“ или

⁷³ William P. Alston. *Philosophy of Language*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1964, p. 97.

⁷⁴ Max Black. *More about Metaphor* - *Dialectica* № 31 (1977), 431-457.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 436.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 438.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 437.

че алюзията с генеративната лингвистика (тоест изразът „компетентен слушател“) трябва да се приема сериозно? В генеративната лингвистика „компетентният слушател“ може да разбира това и само това, което разбира всяка друга реплика на идеалния слушател-говорител. А какво означава „адекватна реакция“? Дали съществува само една адекватна интерпретация на интересната метафора? Кой или какво определя значението на думите? Езиковата институция или говорещите?

Блек като че ли отговаря на тези въпроси, когато пренаписва част от първото си есе: „Макар че говоря образно за взаимодействието между „субектите“, този резултат естествено се получава в съзнанието на говорещия и слушателя: те са тези, които трябва да подбират, организират и проектират“.⁷⁸ Нима Блек намеква, че говорещите дадения език не са особено строго контролирани от правилата на езиковата институция или напротив, нима иска да каже, че всички те следват един и същи лингвистичен наръчник, когато подбират, организират и проектират? Той добавя: „В „Метафората“ аз казах – за ужас на бъдещите си критици, – че въпросното взаимодействие включва „промени в значението на думите, които принадлежат към същото семейство или система като метафоричния израз“. Имах предвид, разбира се, промяна в значението, което влага в тях говорещият – и съответно слушателят – начинът, по който те двамата разбират думите в конкретния случай“.⁷⁹ Тук отново трябва да се запитаме какви могат да бъдат значението и функцията на думата „компетентен“. Но каквото и да е то, Блек третира значенията на говорещия и слушателя като едно и също нещо: „начинът, по който те двамата разбират думите“. Така Блек като че ли казва, че лингвистичната хомогенност е достигнала степен, при която – макар значението на метафората да не може да бъде извлечено от стандартния речник – тълкуванията на говорещия и на слушателя все още съвпадат.

Бахтин (и неговият кръг)

за лингвистичната хомогенност и хетерогенност

Интелектуалната традиция на Бахтин е много различна от тази на Блек. Той бил естествено привлечен от мислители като Киркегор, Достоевски, Мартин Бубер и Херман Коен, които като че ли не се споменават в „Лабиринтът на езика“ на Блек. Макар че за това рядко се говори, Бахтин вероятно е бил дълбоко повлиян от немската и славянската мистични традиции. За разлика от ограничения обхват на интересите на Блек, перспективата на Бахтин е много по-широка. Като цяло той е бил в уникалната позиция да прецени историята и значението на лингвистичната диференциация. Възгледите му за диалогизма и хетероглосията му позволили да застане в пресечната точка на лингвистиката, философията, естетиката, литературната наука, социологията и психологията (да спо-

⁷⁸ Ibid., p. 442.

⁷⁹ Ibid., p. 443.

менем само най-очевидните); който и път да поеме, Бахтин стига до интересни прозрения и дава значим принос. Това е забележително, защото малко мислители използват едни и същи основни идеи в различни дисциплини. Обратното също би могло да бъде вярно: познанията на Бахтин в тези области вероятно са затвърдили вярата му в диалогизма. Концепциите за хомогенността и хетерогенността присъстват в различни форми в книгите и есетата на Бахтин, Медведев и Волошинов.

Марксизмът на В. Н. Волошинов и философията на езика

Волошинов противопоставя „две теоретични насоки във философията на езика“ и ги нарича „индивидуален субективизъм“ и „абстрактен обективизъм“. Избирайки една конкретна перспектива (тоест *Sprache als Schupfung*), той взема важно решение, което ще повлияе на неговите аргументи и изводи. Избраната от него гледна точка е напълно оправдана поне що се отнася до първата теоретична насока. Той е прав да изтъква, че „абстрактният обективизъм“ смята ролята на творчеството в езика за маловажна. Все пак съсредоточаването върху творчеството в езика ограничава обсега на книгата на Волошинов. В частност въпреки че лингвистичната хомогенност и хетерогенност несъмнено присъстват в книгата, той ги споменава само пътьом. Една (и вероятно по-голямата) част от използваните от него изрази и противопоставяния могат лесно да бъдат перифразирани от гледна точка на езиковата диференциация. Например в базираната изключително на идеята за хомогенността концепция не може да има място за новосъздадени значения, форми и правила. Макар изрази като „нормативно идентични езикови форми“ да говорят за дилема между хомогенността и хетерогенността, Волошинов не съзнава напълно, че понятията хетерогенност и езиково творчество взаимно се предполагат и поддържат. Неговият аргумент е неизбежно едностранчив, защото признава творчеството за възможно, но в същото време не разглежда следствията от подобно твърдение и не дискутира ефекта от непрестанното творчество върху системата (системите) на езика. Може да се приеме, че тази критика към „Марксизмът и философията на езика“ е анахронична и почива на твърде много „далновидност“ със задна дата. Как би могъл Волошинов да предусети аргументите, които някои диалектолози и социолингвисти са изложили десетилетия след смъртта му? Не отричам, че това може да е донякъде вярно, но само няколко години по-късно Бахтин размишлява за „хетероглосията“. Волошинов като че ли заема позиция, униаклно подходяща за разгръщането на пълна критика на презумпцията за лингвистичната хомогенност. Ако пропуска този шанс, той пропуска нещо, което е било по силите му.

Когато Волошинов казва, че „значението на думата се определя изключително от нейния контекст“, ⁸⁰ неговото твърдение е сравнимо с контекстуалната теорема на Ричардс за значението. Волошинов намира обяснението за контекстуалното предопределение на значението в диалогизма: „В редуващите се реплики на даден диалог една и съща дума може да присъства в два несъвместими контекста“. ⁸¹ Макар че Ричардс не използва термина „диалог“, той описва сходна ситуация. По-нататък Волошинов задава един доста очевиден въпрос: „как фундаменталната многозначност на думата може да бъде съчетана с нейната единност?“ и добавя: „Този проблем може да бъде решен само диалектично“. ⁸² Той смята, че е решил проблема, като въвежда два нови термина, „значение“ и „тема“. Второто е „индивидуално и невъзпроизводимо, също както самото изказване е „индивидуално и невъзпроизводимо. Темата е израз на конкретната историческа ситуация, която е породила изказването“. ⁸³ Значението, от друга страна, е дефинирано като „онези аспекти на изказването, които са възпроизводими и идентични със себе си при всяко едно повторение“. ⁸⁴ Ясно е, че значението₁ и значението₂ са нещо съвсем различно. Значението₁ е напълно определено от контекста. Значението₂ е противопоставено на темата. Не става съвсем ясно с какво определението на Волошинов превъзхожда онези, които той критикува. Темата и значението само изразяват многозначността в по-общ план, а Волошинов оставя без отговор ред въпроси⁸⁵. Какво гарантира възпроизводимостта и самоидентичността? Как можем да бъдем сигурни, че значението₂ е едно и също при всяко повторение на думата? Къде се крият възпроизводимостта и самоидентичността? Волошинов казва, че тези аспекти са абстрактни и нямат „конкретно, автономно съществуване“. Но как тогава можем да сме сигурни, че същите тези абстракции са достъпни за всеки? Пък и ако това е така, биха възникнали нови въпроси. Колко дълго значението₂ остава достъпно, възпроизводимо и идентично на себе си? Как се раждат тези аспекти? Дали присъстват винаги? Възможни ли са изобщо нови значения?⁸⁶ Или трябва да обясняваме „новите значения“ чрез „темата“? Ако са възможни, как биха могли да се родят от нещо, което е идентично на себе си?

Волошинов не само не дава отговори на тези тривиални въпроси, но и внася допълнително объркване, като отбелязва, че „няма причини да смятаме значението за присъщо на думата като такава. [...] То е *ефекто от взаимодействието между говорещ и слушател*. Как могат възпроизводимостта и идентичността да бъдат ефект от взаимодействието? Или

⁸⁰ V. N. Voloshinov. *Marxism and the Philosophy of Language*. New York and London: Seminar Press, 1973, p. 79.

⁸¹ *Ibid.*, p. 80.

⁸² *Ibid.*

⁸³ *Ibid.*, p. 99.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 100.

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ *Ibid.*, 102-103.

взаимодействието между говорещ и слушател е предопределено от възпроизводимото и идентичното?

Възгледите на Волошинов за обективността са също толкова разочароващи: „От изцяло обективна гледна точка, която се опитва да види езика напълно различно от начина, по който той изглежда на всеки отделен човек в определен момент, езикът представлява несекващ поток на ставането. Гледайки езика обективно, отгоре, не можем да видим никакъв конкретен момент на конструиране на синхронната му система“.⁸⁷ Преди всичко цитираните изречения съдържат противоречие: как може някой да види каквото и да било „напълно различно“ от начина, по който то се явява на който и да било отделен човек? Или, ако обективността е различна от проявленията си пред всеки човек във всеки отделен момент, то начинът, по който я вижда Волошинов, трябва да бъде отхвърлен като също толкова ненадежден. Ако под „всеки отделен човек“ Волошинов разбира хората като цяло, то условието „напълно различно“ никога не може да бъде изпълнено. За хората няма никаква привилегирана гледна точка „отгоре“ на „несекващия поток на ставането“. Второ, метафоричен ли е езикът на обективността? И може ли съществуването на обективно разглеждане език да бъде сравнявано с река?

Изградената от Волошинов опозиция между двете течения в лингвистиката е твърде симетрична, защото представя неточно обсъжданите автори. Най-очевидният пример е Мейе: „Няма да се впускаме в описание на възгледите на Мейе. Те се вписват напълно в основните принципи на второто течение. И за него езикът е социално явление, не като процес, а като стабилна система от лингвистични норми. Задължителният характер на езика и фактът, че той е външен за индивидуалните съзнания, за Мейе са негови фундаментални характеристики“.⁸⁸ Волошинов обаче греша. По ред причини възгледите на Мейе не се вписват *напълно* в определената от него рамка. Първо, не Мейе, а Сосюр противопоставя историята и системата на езика. Мейе смята, че те се допълват взаимно. Второ, Мейе не изключва напълно възможността за индивидуално творчество. Той само казва, че може да бъде много трудно за отделното нововъведение да намери място в системата, ако не се съобразява напълно с общите правила на езика⁸⁹. Трето, за разлика от Сосюр и Волошинов⁹⁰ Мейе не смята лексикалните единици на езика за част от неговата система. Според него отделните думи могат да се появяват и да изчезват, без да влияят на общата лингвистична система. От друга страна, Волошинов сякаш забравя, че Карл Вослер, един от основните представители на така наречения от него индивидуализъм, макар непрекъснато да набляга на ролята на творчеството, споменава и важноста на един друг фактор: сътрудничеството на членовете на езиковата общност. Според Вослер това сътрудничество е моти-

⁸⁷ Ibid., p. 66.

⁸⁸ Ibid., p. 61.

⁸⁹ Antoine Meillet. Linguistique historique et linguistique générale. Paris, p. 16.

⁹⁰ Волошинов. Marxism, p. 52.

вирано от нуждата от разбираемост⁹¹. Тези два примера показват как Волошинов леко опростява двете течения, за да ги вмести в своята концепция. Течението, което той нарича индивидуалистичен субективизъм, не е съвсем сляпо за социалния аспект на езика, а от друга страна, абстрактният обективизъм не пренебрегва напълно индивидуалното творчество. Въпреки това Волошинов рисува конфликт на лингвистичните теории, в който индивидът е противопоставен на обществото, а творчеството – на стабилната система. Това е тъкмо подходящата ситуация за въвеждане на темата за лингвистичната хетерогенност.

В книгата на Волошинов има немалко пасажи, които подсказват, че той би могъл да избере друг подход. Когато описва как абстрактната обективност гледа на езиковата промяна, той заема един пример на Сосюр: „Във всеки отделен период може да съществува само една езикова норма: или „*ich was*“, или „*ich war*“. Нормата може да съществува едновременно само с престъпването си, но не и с друга, противоречаща ѝ норма (затова в езика не може да има „трагедии“)⁹². Това вероятно не е възглед на Волошинов, дори и ако забележката в скоби е негова. Затова е още по-учудващо, че той никога не казва, че Сосюр не би могъл да бъде прав. Ако Сосюр е прав, би било възможно да отбележим деня, в който „*ich was*“ е спряло да се използва и норма е станало „*ich war*“.

Вторият пример засяга социалната вписаност на речевите актове. Волошинов е съвсем прав да изтъква, че „мислите и вътрешният свят на всеки човек имат своята стабилизирана социална публика, която включва средата, където се оформят причините, мотивите, ценностите и т. н.“⁹³ Оттук той стига до извода, че „думата е територия, споделяна от адресанта и адресата, от говорещия и неговия събеседник“. Тази обща територия понататък в книгата ще бъде наречена „значение“. Волошинов не изтъква, че освен стабилизираната си вътрешна социална публика адресантът и адресатът могат да имат различни стабилизирани лингвистични норми. Дали би трябвало да разгледа този въпрос? Нека видим следващия пример.

Третият пасаж е още по-интересен. Волошинов говори за природата на социалната норма: „Тя съществува само във връзка със субективното съзнание на индивидите, които принадлежат към някаква управлявана от норми обособена общност“.⁹⁴ Това може би не е особено вълнуващо, но след това Волошинов добавя: „Разбира се, тези норми са различни: те се различават по своята задължителност, по широтата на социалната си валидност, по степента на социалната си важност, определена от близостта им до основата и т. н.“ С други думи, това означава, че когато изследваме нормите, трябва да изследваме и обхвата на лингвистичните норми. Не става ясно защо Волошинов не го е направил.

⁹¹ **Karl Vossler**. *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft: Eine sprachphilosophische Untersuchung*. Heidelberg, p. 90.

⁹² **Волошинов**. *Marxism*, p. 56

⁹³ *Ibid.*, p. 86.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 66.

Формалният литературоведчески метод на П. Н. Медведев

Медведев критикува формалистите за тяхната „футуристка“ вяра във „възможността да съществува нов, особен поетичен език, който да бъде лингвистично различен“.⁹⁵ Той е прав да смята, че „езикът придобива поетични характеристики само в конкретната поетична конструкция. Тези характеристики не принадлежат към езика като предмет на лингвистиката, а към конструкцията, каквато и да е нейната форма“.⁹⁶ Аргументът на Медведев е сходен на този на Стенли Фиш. Той може да бъде ефективен спрямо концепция, която гледа на литературата като на отделен език или диалект. Затова пък подобен критически инструмент не е толкова полезен спрямо „литературата като отклонение“ или спрямо развитата от Якобсон в „Лингвистика и поетика“ концепция. Но Медведев, изглежда, ги е предвидил. Той твърди, че формалистите смятат поетичния език за „паразит“, защото почива върху речника и граматиката на онова, което той нарича „практически“ език. Макар нападките срещу „поетичния език като отделен език“ и „поетичния език като паразит“ да не са формално съвместими, тази непоследователност в момента е по-малко интересна от идеите на Медведев за отклонението. Той е прав да смята, че формалистите „само дават основата за обяснение на прегрупирането, прехвърлянето и прекомбинирането на материал, който вече съществува в напълно завършена форма. Нито една качествено нова черта не е добавена към дадения свят на езика и литературата“.⁹⁷ Тази пронизателна критика се отнася толкова точно за „Лингвистика и поетика“ на Якобсон, че можем само да се възхитим на бързата реакция на Медведев (който и да е той). Медведев добавя, че отклонението, наричано от формалистите „деавтоматизация“, „остранение“ или „деформация“, е свързано само с „външното пренареждане и локализираното прехвърляне“, докато „съдържанието се смята за винаги налично“.⁹⁸ Отново трябва да съжалим, че Медведев не е свързал своята „социологическа поетика“ със социолингвистична перспектива.

„Проблеми на поетиката на Достоевски“ и „Словото в романа“ на Михаил Бахтин

В последната глава на изданието на книгата си за Достоевски от 1963-а Бахтин говори за два вида лингвистика: а) обикновената лингвистика изучава езика „като свой специфичен обект, извлечен чрез напълно правомерно и необходимо абстрахиране от различни аспекти от конкрет-

⁹⁵ Pavel Nikolaevich Medvedev. *The Formal Method in Literary Scholarship: A Critical Introduction to Sociological Poetics*. Baltimore, 1978, p. 81.

⁹⁶ Ibid. p. 84.

⁹⁷ Ibid. p. 97.

⁹⁸ Ibid.

ния живот на словото“; б) металингвистиката, от друга страна, изучава „тъкмо онези аспекти от живота на словото, от които се абстрахира лингвистиката“. Предмет на металингвистиката е диалогизмът в езика.

Бахтин добавя, че „Лингвистиката и металингвистиката изучават едно и също конкретно, сложно и многопластово явление, а именно слово-то – само че го разглеждат от различни страни и различни гледни точки“.⁹⁹ Докато лингвистиката изучава само някои аспекти на езика и нарълно пренебрегва други, металингвистиката не само признава резултатите на лингвистиката, но и има достъп до онези аспекти на езика, които остават недостъпни за първия подход. Той признава, че и едното, и другото са „правомерни“, което преди всичко означава, че е склонен да признае за легитимна обикновената лингвистика. Описаното тук отношение между двете лингвистики не е обикновено противопоставяне, а някакво хармонично допълване.

Връзката между двата подхода е донякъде различна в „Словото в романа“. В това дълго есе той твърди, че лингвистиката превръща езика в единен и хомогенен обект: „Философията на езика, лингвистиката и стилистиката (такива, каквито са достигнали до нас) постулират просто и неопосредствано отношение на говорещия с неговия единен и уникален „собствен“ език, както и простото осъщетсвяване на този език в монологичното изказване на индивида. Тези дисциплини всъщност познават само два полюса в живота на езика, между които се намират всички познати им лингвистични и стилистични явления: от една страна, системата на единния език, а от друга – индивидът, който говори този език“.¹⁰⁰ Общият единен език според Бахтин е „система от лингвистични норми“.¹⁰¹ Той смята, че в границите на този единен език съществуват множество „социални“ или „идеологични“ езици, и добавя: „това вътрешно разслояване, присъщо на всеки един език във всеки момент от историческото му съществуване, е необходима предпоставка за романа като жанр. Романът оркестрира всички свои теми и тоталността на отразения в него свят на предмети и идеи чрез социалното разнообразие на типовете реч“.¹⁰² Учудващо е, че след като изтъква нежеланите следствия от хегемонията на единния език във философията и стилистиката, той не атакува презумпциите, от които изхождат тези следствия.

Бахтин противопоставя общия единен език, разбираан като система от абстрактни норми, на схващането за езика „като идеологически наситен, езикът като мироглед, дори като конкретно мнение“.¹⁰³ Той заявява, че разнообразието от идеолекти не надхвърля границите на литературния език като лингвистично цяло (тоест определеният от абстрактни лингвистич-

⁹⁹ Bakhtin. Dostoevsky, p. 181.

¹⁰⁰ Mikhail Bakhtin. Discourse in the Novel. - In: M. Bakhtin. The Dialogic Imagination: Four Essays. University of Texas Press. 1981. p. 269.

¹⁰¹ Ibid., p. 270.

¹⁰² Ibid., p. 263.

¹⁰³ Ibid., p. 271.

ни показатели език), не преминава в истинска хетероглосия и се базира на абстрактното схващане за езика като единен (тоест не изисква познаване на различни диалекти или езици).¹⁰⁴ Един социолект или идеолект „често не позволява строга лингвистична дефиниция“.¹⁰⁵ Езикът и „езикът“ (Бахтин използва кавички, за да обозначи „езика като идеология“) нямат един и същ статут и се основават на различни презумпции. Това обяснява защо Бахтин не противопоставя двете концепции за езика като непременно противоречиви: „Езикът – като жива конкретна среда, в която живее съзнанието на художника на словото – никога не е единен. Той е единен само като абстрактна граматична система от нормативни форми, изолирани от конкретните идеологически концептуализации, които го изпълват“.¹⁰⁶

Но дори и езикът като идеология може да се обогати чрез уж обикновения и единен език. Заслужава си да цитираме няколко примера, които ще покажат, че отношението между „езика“ и „езиците“ съвсем не е толкова ясно определено. Бахтин споменава веднъж, че нормите на общия единен език „не образуват абстрактен императив“.¹⁰⁷ Когато сравнява поетичния и прозаичния стил, той казва, че „възможността да съществува друг речник, друга семантика, други синтактични форми и т. н. до възможността да съществуват други лингвистични гледни точки е също толкова чужда на поетичния стил“.¹⁰⁸ По-късно той отбелязва, че социолектите „носят в себе си възможностите за по-нататъшно диалектологично своеобразие: това е потенциален диалект, но ембрионът му още не е напълно оформен“.¹⁰⁹ Накрая той признава: „това двугласие в романа [...] винаги клони към двуезичието като своя външна граница. Затова то не може да се разгърне в логически противоречия или чисто драматични противопоставяния. Тъкмо това качество отличава диалога в ромата, който усилва докрай взаимното неразбиране между хората, които *говорят различни езици*“.¹¹⁰ На базата на тези забележки Бахтин би могъл да каже, че винаги е възможно да се уточнят критериите (лексикални, синтактични, семантични и прагматични), които отделят различните социолекти един от друг; и би могъл да заяви, че различните идеологии се проявяват в различни езици (а не в различни „езици“). Ако критериите са валидни, не е важно дали езиковедите ги приемат за лингвистични.

Макар Бахтин сякаш да съзнава тази възможност, той не се възползва от нея по причини, които остават неясни. Вероятно не се е интересувал от откриването на повече от една „абстрактни“ системи от лингвистични норми. Може да е смятал, че от гледна точка на диалогизма броят на тези системи е маловажен. Каквото и да е мислил, изглежда, е про-

¹⁰⁴ Ibid., p. 308.

¹⁰⁵ Ibid., p. 350.

¹⁰⁶ Ibid., p. 288.

¹⁰⁷ Ibid., p. 271.

¹⁰⁸ Ibid., p. 285.

¹⁰⁹ Ibid., p. 356.

¹¹⁰ Ibid.

пуснал възможността за задълбочена критика на презумпцията за хомогенност на езика. Това е изключително важно. Има значителна разлика между езика, преливащ от идеолекти, които могат да надхвърлят границата на „общия единен език“ само случайно, и разнообразието от напълно различни езици, които съдържат различни идеологии, но могат, вероятно през по-голямата част от времето, да използват едни и същи лингвистични възможности. Първата концепция приема, че езикът е неутрално средство за общуване и може да изразява всичко, което поискат да кажат говорещите го. Тази концепция не обяснява защо те се разбират помежду си. Взаимното разбиране е предпоставено в използваните от тях общи структури; само недоразуменията следва да бъдат обяснявани, най-вероятно от психологическа или прагматична гледна точка. Ако приемем тази концепция, ще трябва да кажем, че съществува само една лингвистично правилна интерпретация на всеки роман, стихотворение и т. н. Втората концепция приема, че езикът и идеологията са толкова близко свързани, че идеологическите различия рано или късно ще се превърнат в лингвистични. Макар че това схващане не изключва възможността различните езици да се припокриват и да имат общо ядро, то не може да приеме за даденост, че разбирането е почти автоматично следствие от идентично дефинираните общи езикови структури. Разбирането и неразбирането имат един и същи статут: и двете са възможни само при определени условия.

Въпреки някои явни резерви и съмнения „Словото“ на Бахтин полага второстепенните структури на идеологията и социолектите в границите на първата концепция. Ако беше възприел втория вариант, той не би могъл да гледа на лингвистиката (с нейната абстрактна, единна система от норми) като на легитимна. Диалогизмът като че ли е по-естествено съвместим с втората концепция. Определянето му като част от първата може само да доведе до неразрешим конфликт между лингвистичната хомогенност и идеологическата променливост.

Сътрудничество и взаимодействие

Една съвкупност от изречения (иначе казано, текст), може да бъде наречена едноезична, ако се ръководи от една система от правила. Ако текстът не може да бъде видян като продукт на едни и същи правила, той може да бъде наречен многоезичен. Звуковата (или писмената) форма на създадени по различни правила текстове може да съвпада, или с други думи, различни правила могат да създадат нещо, което на повърхността да изглежда същото. Това може да бъде наречено текстова омонимия. В този смисъл текстът не пердполага един-единствен говорител (или автор). Многоезичният текст изисква поне два езика.

Ако един набор от правила (например установените парвила) и значения (според същите или според различни правила) са достатъчни за обясняването на даден текст, отношението между съставните му части може да бъде наречено сътрудничество. Ако наличните правила или

значения не могат да обяснят даден текст и за тълкуването му е необходим нов набор от правила, отношението между съставните му части може да бъде наречено взаимодействие.

Когато тези разграничения бъдат комбинирани, получаваме четири възможности:

- 1) едноезично сътрудничество
- 2) едноезично взаимодействие
- 3) многоезично сътрудничество
- 4) многоезично взаимодействие.

1) Едноезично сътрудничество. Първата възможност най-вероятно е необходима за всеки тип речева дейност и вербален обмен. Но нейната роля и пропорции в речта и литературата са напълно неизяснени поради теорията за лингвистичната хомогенност, която ги смята за единствено възможен и смислен тип езиково общуване. Едноезичното сътрудничество е езикова игра, която може да създаде чувство за общност (от най-широкия смисъл на думата до значението ѝ на близост). То е основата на отклонението, на някои форми на иронията, някои гатанки, алюзии, шеги и каламбури. Освен това е основа на сравнението-метафора и на теорията за метафората като сравнение.

Играта на едноезичното сътрудничество не е непременно проста. Тъкмо напротив, тя може да задоволява и стимулира интелекта. Когато такава сътрудничество е или изглежда установено, то позволява съществуването на празноти между различните части на текста. Говорещият тогава може с основание да очаква, че тези празноти ще бъдат запълнени от слушателя. Освен това тази игра позволява привидни противоречия и непоследователности, които би трябвало да изчезнат при правилното тълкуване на текста. Но преди това те могат успешно да послужат на различни цели. Блек описва подобна ситуация:

Идеята, че метафоричният израз има значение, което представлява трансформация на буквалния му смисъл, е частен случай на един по-общ възглед за „фигуративния“ език. Според него всяка фигура на речта, която включва семантична промяна (а не само синтактична като обръщането на нормалния словоред) се състои в някаква трансформация на *буквално* значение. Авторът представя не значението, което е възнамерявал да вложи, m , а негова функция $f(m)$; задачата на читателя е да приложи обратната функция, $f^{-1}(f(m))$, тоест m , първоначалното значение. Когато се използват различни функции, се получават различни тропи. Така при иронията авторът казва *обратното* на онова, което има предвид; при хиперболата той *преувеличава* своето значение и т. н.¹¹¹

Все пак, когато е в сила едноезичното сътрудничество, когато и $f(m)$, и $f^{-1}(f(m))$ са достъпни за говорещия и публиката, не е задължително да

¹¹¹ Black. Metaphor, p. 282.

смятаме, че се е състояла някаква семантична промяна. В този контекст е подходящо да споменем „Логика и разговор“ на Х. П. Грис. Неговият „принцип на сътрудничество“ и неговите „максими“ предполагат играта на едноезичното сътрудничество¹¹², а примерите му са валидни само ако говорещият и слушателят се основават на един и същ език. Това е особено вярно в ситуации, в които максимите биват „експлоатирани“ или „осмени“. За „иронията“ Грис предлага следния пример:

Х, с когото досега А е бил много близък, е предал някаква тайна на А на негов конкурент. А и неговата публика знаят това. „Добър приятел е Х“, казва А. (Бележка: За А и неговата публика е съвсем очевидно, че А не мисли онова, което казва или се преструва, че казва. Освен това публиката е наясно, че А знае, че това е очевидно за нея. Така че ако изказването на А не е напълно безпредметно, А се опитва да внуши нещо различно от привидното значение на думите си. Това очевидно е свързано с неговото изказване: най-явният вариант е обратното на онова, което се преструва, че казва.)¹¹³

Това е тъкмо описваната от Блек ситуация, без обаче да включва предполагаемата промяна в значението.

В някои случаи предаденото съобщение може да бъде изключително трудно за разбиране. И техниката на празнотите, и техниката на привидната непоследователност (противоречия, абсурдности и т. н.) изискват увереност. Когато сътрудничеството на слушателя не може да се приеме за даденост (например в някаква ситуация на враждебност) или когато говорещият се чувства несигурен по някаква причина, не можем да бъдем уверени, че неговото съобщение ще бъде разбрано. Тези техники (празноти, противоречия и т. н.) ще доведат до нуждата от обяснение, когато всяко обяснение ще звучи подозрително. От логическа гледна точка едноезичното сътрудничество не може да бъде непоследователно, ако непоследователността се разбира като следствие от несъвместими значения и правила. Несъгласието между говорещите по фактологични или идеологически въпроси, което се разрешава без прибягване до нови значения, е само привидно противоречие.

2) Едноезично взаимодействие. То е невъзможно по дефиниция.

3) Изразът „многоезично сътрудничество“ се отнася към езикова игра, която включва повече от един език, всеки от които обаче остава непроменен. То съдържа няколко възможности.

Многоезичното сътрудничество е основната формула на някои видове популярна литература (детективските, шпионските и фантастичните романи). Говорейки за архетипния детектив Огюст Дюпен, разказвачът в „Убийствата на улица Морг“ на Едгар Алън По отбелязва: „анализато-

¹¹² H. P. Grice. *Logic and Conversation*. - In: *Syntax and Semantics*. Vol. 3. New York: Academic Press, 1975, 45–47.

¹¹³ *Ibid.*, p. 53.

рът се потапя в духа на опонента си, той се идентифицира с него“.¹¹⁴ От По насам това остава една от основните конвенции на детективския роман. Колкото по-добър е детективът, толкова по-пълно може да се идентифицира със злодеите. При нужда той може дори да се представя за тях, както понякога прави Филип Марлоу. Шерлок Холмс е, освен всичко останало, майстор на дегизировката: той може да приема различни самоличности, без да бъде разкрит. Според конвенциите на шпионските романи тайните агенти могат лесно да убедят другите, че някой чужд език им е роден. Но изкуството на измамата и привидността не се ограничава с популярната литература.

Дешифрирането на кодирани съобщения също изисква многоезично сътрудничество. Да цитираме отново По: „Знаех, че „доброто стъкло“ може да означава само телескоп; защото думата „стъкло“ рядко се използва в друг смисъл от моряците“.¹¹⁵

Някои форми на историзъм също се основават на вид многоезично сътрудничество. Уелек и Уорън обобщават тази позиция така: „Трябва да [...] проникнем в мисленето и нагласите на миналите периоди и да приемем техните стандарти, като съзнателно изключим собствените си натрапващи се представи“.¹¹⁶ Ерих Ауербах също казва: „историкът, чиято задача е да определи мястото на дадена творба в развоя на историята, трябва да се стреми, доколкото е възможно, ясно да разбере какво е означавала тя за автора и неговите съвременници“.¹¹⁷ Колингууд изказва подобно становище: „как историкът може да различи съжденията, които се опитва да открие? Има само един начин: като ги мисли през собствения си ум“.¹¹⁸ Колингууд нарича този метод за откриване на мисленето в минали периоди „пре-въплъщение“.

Това сходство между „всевиждащия“ разказвач, великите детективи в литературата, литературния историк и историка въобще се дължи на общия акт на потапяне в духа на опонента. Това очевидно изисква голямо въображение и интерпретативни умения. Не може да бъде просто, ако въобще е възможно, да проникнеш в съзнанието на минали периоди и да усвоиш неговия език (или неговите езици). Целта на това начинание е да се сведе многоезичната ситуация до едноезична. Успехът задължително означава, че поне един от участниците владее най-малкото пасивно два езика. Това двуезичие трябва да позволи на изучаващия даден исторически период да го разбере сам по себе си, без да прибегва към съвременния език (или езици). Освен това трябва да приемем, че съществува двуезичие без намеса на еди-

¹¹⁴ **Edgar Allan Poe.** The Murders in the Rue Morgue - In: The Complete Poems and Short Stories of Edgar Allan Poe with Selections from His Critical Writings. 2 vols. New York, 1958, Vol. I, p. 316.

¹¹⁵ **Edgar Allan Poe.** The Gold Bug. - In: The Complete Poems and Short Stories of Edgar Allan Poe with Selections from His Critical Writings. 2 vols. New York, 1958, Vol. 1, p. 474.

¹¹⁶ **René Wellek, Austin Warren.** Theory of Literature. New York, 1956 [1942], p. 40.

¹¹⁷ **Erich Auerbach.** Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature. Princeton University Press, 1953, 353–354.

¹¹⁸ **Robin George Collingwood.** The Idea of History. Oxford: Clarendon Press, 1946, p. 215.

ния език в другия. Когато Уелек и Уорън казват, че трябва съзнателно да изключим собствените си представи, те поставят тъкмо това условие. (То важи и за великия детектив, и за всевиждащия разказвач). След това, онова, което е разбрано на езика на миналото, трябва да бъде преведено на езика на настоящето. Така този вариант може да бъде определен като двуезичие без намеса и допускането за „глобалната преводимост“.

Многоезичното сътрудничество може да бъде полезно и за описание на паралелни събития или за действията на опонентите. Като цяло този вариант е изключително подходящ за предположения и контрапредположения. Някои форми на тази сравнително проста, но ефективна структура също се срещат често в популярната литература: „Те лъжат и ние го знаем – но те не знаят, че ние знаем. А ние лъжем и те сигурно подозират това, но не знаят защо го правим“.¹¹⁹ Добрите и лошите обикновено са еднозначно разграничени и тази оценка остава непроменена през целия текст. Ако оценката на живеещите в паралелни светове герои е балансирана, същата структура може да бъде източник на всепроникваща ирония. Паралелната структура, която прескача напред-назад между добрите и лошите, е композиционен похват, който представя подготовката за голямата битка. Участващите в конфликта езици не подлежат на промяна. Освен популярната литература този конфликт без взаимодействие между „доброто“ и „злото“, между „нас“ и „тях“ доминира и политическите речи. „Ние“ знаем какво искат „те“. Но „те“ не могат да „ни“ научат на нищо, което „ние“ не знаем и без „тях“. Общата формула на тези типове политически речи и популярна литература често е следната: „Ние трябва да ги спрем, преди те да ни победят“. В популярната литература паралелната структура позволява калейдоскопичен разказ за събитията, чието значение може да остане скрито до края. В ретроспекция обаче всички въпроси трябва да получат отговор и всички неясноти трябва да отпаднат. Затова такива текстове не могат да бъдат препрочитани.

4) Многоезично взаимодействие. Концепцията на Бахтин за езика предполага и в същото време надхвърля многоезичното сътрудничество. Множествеността на социолектите с техните различни мирогледи води до „напрегнато взаимодействие“ между тях¹²⁰. Процесът на взаимодействие неизбежно създава нови значения. Бахтин всъщност отбелязва, че „нищо ново не може да бъде привнесено“ в дискурса без диалогично взаимодействие¹²¹. За него вербалното взаимодействие е двупосочно: говорещият прави опит да предусети важните в случая аспекти на езиците и светогледите на другите, за да им предаде онова, което иска да каже: „Говорещият се стреми да получи тълкуване според собствените си думи и според определящата ги понятийна система вътре в чуждата понятийна система на разбиращия слушател; той влиза в диалогично отно-

¹¹⁹ Tom Clancy. *The Hunt for Red October*, 1985, 170-171.

¹²⁰ Bakhtin. *Discourse in the Novel*, p. 279.

¹²¹ *Ibid.*, p. 281.

пение с някои аспекти на тази система. Той прониква през чуждия понятиен хоризонт на слушателя, построява собственото си изказване на чужда територия, на базата на самосъзнанието на слушателя“.¹²²

Какво означава това за теорията на метафората? От гледна точка на говорещия създаването на метафората е необходимо, когато наличните ресурси на езика са недостатъчни, за да изразят онова състояние на нещата, което той смята за важно. От негова гледна точка метафората като взаимодействие е необходима тогава, когато наличните езикови ресурси (тоест онези, които са достъпни чрез едноезично и многоезично сътрудничество) не могат напълно да предадат дадено изказване. Начинът, по който читателите осмислят конкретното изказване, зависи от значенията, които могат да прикрепят към съставните му части. В този смисъл метафората е семантично явление – дори за онези, според които тя принадлежи изключително към областта на прагматиката. Думите са наситени с интерпретации и тяхното значение зависи от контекстите, от които са извлечени и които те неизбежно носят със себе си. Когато онова, което се има предвид, е в хармония с онова, което слушателят разбира, няма нужда от създаването на нови значения. Ако приложим концепцията на Бахтин за езика към метафората, ще трябва да я разположим в многоезичното пространство. Описанието на Бахтин за „хибридната конструкция“ като че ли идеално подхожда на метафората: „Онова, което можем да наречем „хибридна конструкция“, е изказване, което принадлежи по граматическите си (синтактични) и композиционните си показатели на един-единствен говорител, но всъщност съдържа две изказвания, два типа реч, два стила, два „езика“, две семантични и аксиологични системи от вярвания. Повтаряме, няма формална – композиционна или синтактична – граница между тези изказвания, стилове, езици и системи от вярвания; разделението на гласовете и езиците се осъществява в границите на едно синтактично цяло, често в границите на едно и също изречение. Нерядко се случва дори една и съща дума да принадлежи на два езика, на две системи от вярвания, които се пресичат в някаква хибридна конструкция – и в следствие на това думата има две противоречащи си значения, два смисъла“.¹²³

Тази теория поставя метафората в многоезичното пространство на романите. Но романите са нещо повече от минимални повествования и минимални конфликти между контекстите. Темпоралността, повторението, фокусирането и други фактори също трябва да се вземат предвид. В този смисъл представеният тук анализ отговаря само на минималните изисквания за един социолингвистичен подход към метафората и наратива.

Превод от английски Зорница Димова

¹²² Ibid., p. 281.

¹²³ Ibid., p. 304-305.